

TÜRKİYE FRANSA İLİŞKİLERİNİN TARİHSEL ve HUKUKSAL ARKA PLANI

Mücahit AVCI*

ÖZET

Osmanlı İmparatorluğu döneminde başlayan ve dönem dönem inişli çıkışlı bir seyir izleyen Fransa ile ilişkilerin uzun bir geçmişi vardır. Asırlardır devam eden Fransa-Türkiye ilişkileri askeri, ticari ve kültürel boyutlarıyla, hem tarih olarak eskilere dayanmaları hem de nitelikleri açısından dikkate değer bir konumdadırlar. İkili ilişkilerin tarihsel ve hukuksal geçmişinin analizi, özellikle Osmanlı'nın duraklama dönemine girmesiyle sonraki süreçte askeri, hukuki ve idari farklı alanlarda girişilen ve etkileri günümüzde de devam eden reformlardaki yoğun Fransız etkisini göstermesi açısından önemlidir.

Anahtar Kelimeler: Türkiye, Fransa Tarih, Hukuk, Reform

HISTORICAL AND LEGAL BACKGROUND OF RELATIONS BETWEEN TURKEY AND FRANCE

ABSTRACT

Relations with France begins in times of the Ottoman Empire and follows uneven progress from time to time, has a long history. The ongoing relations of France-Turkey for centuries is remarkable of its' military, commercial and cultural dimensions in terms of both with its long histories and characteristic properties. Analysing of historical and legal background of bilateral relations is essential for showing us the intensive French effect on reforms in the fields of military, law and administration which starts after the standstill period of Ottoman and stil an affect on nowadays.

Key Words: Turkey, France, History, Law, Reform

* Arş. Gör., Süleyman Demirel Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, Kamu Yönetimi Bölümü, 32260, Isparta, Türkiye. www.mucahit@iibf.sdu.edu.tr.

1. İmparatorluk Dönemi Osmanlı Fransa İlişkileri

1.1. Başlangıçtan Fransız Devrimine Kadar Türkiye Fransa İlişkileri

Türklerin Fransızlarla ilk teması 1096 yılındaki ilk haçlı seferi ile başlamıştır. Kudüs'ü Selçuklulardan geri almak için yapılan haçlı seferlerinin ilk üçüne ve yedincisine katılan Fransa bu haçlı seferlerinde öncülük rolü oynamıştır¹.

Osmanlı'nın Fransa ile de ilk ilişkileri haçlı seferleri esnasında gerçekleşmiştir. Niğbolu savaşında Yıldırım Beyazıt'ın ordusu karşısında esir düşen haçlı ordularına mensup Fransız asilzadeler fidye karşılığı esir bırakılmışlardır. İşte bu şekilde başlayan Fransa ile ilişkiler 1525 yılına kadar aynı düşman hava içerisinde gider². Uzunçarşılı ise Fransa ile Osmanlı İmparatorluğu arasındaki ilk siyasal ilişkinin 1525'de başladığını belirtir³. Fransa kralı I.François'ın 25 Şubat 1525'de İspanya'ya karşı başlattığı Pavia savaşının neticesinde esir düşmesi üzerine⁴, Ana-Kraliçe İstanbul'a elçi göndererek oğlunun kurtarılması için Osmanlı'dan yardım talep etmişti. Kanuni, Avrupa'da etkisi giderek artan İspanya etkisini de kırmak üzere 1526 yılında Macaristan'a sefer düzenlemiştir. Kanuni'nin 1526 yılındaki Macaristan seferi ile Fransız desteği ile birlikte aldığı Mohaç zaferi Avrupa'daki artan İspanya etkisini kıracaktır. Mohaç'taki Fransız Osmanlı işbirliğini takiben 1536 yılında Fransa ile ilk ekonomik antlaşma imzalanmıştır. Birinci Kapitülasyon olarak isimlendirilen bu antlaşma 24 Temmuz 1523'de Lozan Barış Antlaşması imzalanıncaya kadar, giderek ağırlaşan bir sürecin başlangıcını oluşturmuştur. Bu antlaşma ile Fransa Avrupa koalisyonundan tecrit edilirken Osmanlı devletinin himayesi altına alınmıştır. 1535 ve 1740 arasında altı tane daha kapitülasyon antlaşması imzalanmıştır. Bu antlaşmalar Fransa'ya bölge ticaretindeki tekeli sayesinde Avrupa sahnesinin ön sırasında yer alma imkanı vermiştir. Ayrıca Fransa'ya bu antlaşmalarla adalet, finans, idare, ticaret, din ve politikayla ilgili konularda farklı Sultanlar tarafından ayrıcalıklar tanınmıştır⁵. Bu kapitülasyonlar sayesinde Fransa diğer tüm Hristiyan devletlerin önünde yer alıp eski imtiyazlarını daha da sağlamlaştırmıştır. 1740'da I.Mahmud döneminde imzalanan yedinci ve son kapitülasyon antlaşması Fransa'ya verilen ayrıcalıkların tüm zamanlar için geçerli olmasını içermekteydi. Halbuki eski kapitülasyonlar sadece imzalayan Sultan'ın devrinde geçerliydi. Osmanlı padişahları Fransızlara böylesine geniş ayrıcalıkla

¹ Norman Davies, Avrupa Tarihi, İmge Kitabevi Yayınları, İstanbul, 2006, s.355.

² Abdurrahman Çaycı, Büyük Sahra'da Türk Fransız Rekabeti 1858-1911, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara, 1995, s.1.

³ İsmail Hakkı Uzunçarşılı, Osmanlı Tarihi, Cilt 2, Türk Tarih Kurumu, Ankara, 1999, s.494.

⁴ Gündüz Akıncı, Türk Fransız Kültür İlişkileri, Sevinç Matbaası, Ankara, 1973, s.1-2.

⁵ Arnold J. Toynbee, Kenneth P. Kirkwood, Türkiye İmparatorluktan Cumhuriyete Geçiş Sertüveni, Birey Yayıncılık, İstanbul, 2003, s.122-124.

verirlerken, kendi ülkeleri açısından da beklentiler içindeydiler. Osmanlı, Fransa'ya yardım edip ardarda kapitülasyonlarla ayrıcalıklar tanırken, hem Fransa ile olan ticari ilişkilerini geliştirmek hem de Fransa ile olan yakınlığını, diğer Hıristiyan devletlerine karşı kullanma arzusu içindeydi⁶.

1525 yılında başlayan Türk-Fransız işbirliği, 16.yy boyunca Fransızların içeride yaşadığı din savaşları (1560-1598) ve dışarıdan herhangi bir tecavüze uğramayışları sebebiyle daha ziyade iktisadi sahalarda devam etmiştir. 17 yy'da Osmanlı'nın duraklama devrine girip diğer taraftan Fransa'nın Avrupa'nın en büyük devleti durumuna gelmesine karşın ilişkiler dostane bir şekilde devam etmiştir. 18.yy'da İspanya, Polonya, Avusturya, Veraset ve Yedi Sene Savaşları ile yıpranan Fransa kıtadaki üstün durumunu kaybetmiştir. Osmanlı ise 1683'deki 2. Viyana kuşatmasından başlayarak gerilemekte, buna karşılık kuzey komşusu Rusya Osmanlı aleyhine ilerlemekteydi. Rusya'nın hızla gelişmesi ve Doğu Akdeniz'e doğru sarkmak istemesi Osmanlı karşısında en imtiyazlı devlet durumunda olan ve bundan büyük ticari ve iktisadi menfaatler sağlayan Fransa'nın işine gelmiyordu. Ayrıca, Rusya ile birlikte bu dönemde İngilizler de doğudaki Fransız menfaatlerinin devamı açısından tehlike olarak görülmüşlerdir. Gerçekten çeşitli kapitülasyonların yarattığı uygun zeminde Fransa, bölge ticaretinin nimetlerini neredeyse tek başına kullanıyordu⁷. Diğer taraftan, Fransa aynı bölgede Katolik propagandasını da yürütmekteydi ve Ortodoks dünyasının hamiliğini üstlenmek isteyen Rusya'nın bölgeye inmesinden hoşlanmayacağı açıktı⁸. Bu sebeplerden dolayı bu dönemde Fransa gerilemekte olan Osmanlı ile yakından ilgili olmuş ve bunun karşılığında kapitülasyonları sürekli hale getirmiştir. Netice itibariyle Fransız İhtilali'nin gerçekleştiği yıllara yakın bir zamana kadar, Fransa Osmanlı'daki büyük menfaatleri sebebiyle parçalanmasını mümkün olduğu kadar geciktirmek ve Osmanlı'dan kıtadaki düşmanlarına karşı bir güç olarak faydalanmak siyasetini izlemiştir⁹.

1.2. Fransız Devrimi ve Osmanlı'ya Etkileri

19. yüzyıl ekonomisi esas olarak İngiliz Endüstri Devrimi'nin etkisi altında şekillenmişse de siyaseti ve ideolojisi de Fransız Devrimi ile biçimlenmiştir. İngiltere, Avrupalı olmayan dünyanın geleneksel ekonomik ve toplumsal yapılarında yarık açacak ekonomik dinamiti sağlarken Fransa da onun devrimlerini gerçekleştirip ona düşüncelerini vermiştir. Dünyanın çoğu yerinde liberal ve radikal

⁶ Toktamış Ateş, Geçmişten Günümüze Türk Fransız İlişkileri, Creative Yayıncılık, İstanbul, 1992, s.12.

⁷ Abdurrahman Çaycı, y.a.g.e., s.1.

⁸ Toktamış Ateş, y.a.g.e., s.13.

⁹ Abdurrahman Çaycı, y.a.g.e., s.8-9.

demokrat siyasetin tartışma konularını ve sözcük dağarını Fransa sağladı. Pek çok ülkeye hukuk kurallarını, bilimsel ve teknik örgütlenme modelini ve metrik ölçüm sistemini getirdi. O zamana kadar Avrupalı düşüncelere direnmiş olan eski uygarlıklara modern dünya ideolojisi ilk kez Fransız etkisiyle sızdı. Fransız Devrimi'nin zamanındaki diğer olaylardan çok daha köklü sonuçları olmuştur. Devrim herşeyden önce Avrupa'nın en güçlü ve en kalabalık devletinde ortaya çıkmıştı. İkinci olarak kendinden önceki ve sonraki devrimlerle kıyaslandığında kitlesel nitelikteki tek toplumsal devrimdi ve benzeri herhangi bir başkaldırıdan çok daha radikaldi. Üçüncü olarak tüm çağdaş devrimler içerisinde yalnızca Fransız Devrimi tüm dünyayı kapsama niteliği taşıyordu¹⁰.

Osmanlı İmparatorluğu Fransa'da yaşanan gelişmeleri bir Avrupa sorunu saydığı için fazla endişe duymamıştı. Ancak Fransız Devriminin alevlendireceği ulusçuluk düşüncesinin ve Beyanname ile kabul edilen "ulusların kaderlerini tayin hakkının", kendi çok uluslu bünyesinde ne gibi yıkıcı tesirler ortaya çıkaracağını fark etmemiş hatta tam tersine Fransa'nın Avusturya'yı yenmesi, yıllardır Avusturya ile savaşmakta olan İstanbul'da sevinçle karşılanmış ve devrim yönetimine sempati ile bakılmasına neden olmuştu. Gerçekten Fransa'da olanlar sadece İstanbul'da değil Avrupa'da komşu başkentlerinde bile tam anlamıyla değerlendirilememişti. Hatta Avrupa devletleri ihtilalin bu gidişinden memnun olmuşlardı. Fransa'nın zayıf düşmesinden memnun olanlar O'nun Avrupa politikasında artık faal bir rol oynayamayacağını tahmin etmekteydiler. Fakat 16. Louis'in yargılanması, hapse girmesi ve ardından bir süre sonra idamı, Avrupa monarşilerini telaşa düşürmüş ve ihtilale başka bir gözle bakmaya başlamışlardır. Çünkü idam edilen yalnızca kralın şahsiyeti olmayıp 752 yılından beri bütün monarşilerin istinad ettiği ilahi hak prensibiydi. Bundan sonra ihtilal Avrupa'nın mevcut düzenine karşı bir hareket olarak algılandı. Ardından ilahi hak prensibine taraftar monarşilerle, milli hakimiyeti kabul eden Fransa arasında savaşlar başlamıştır. Avrupa monarşilerinin devrimi boğmak amacıyla dört bir yandan Fransa'ya saldırımları bu kez Fransız ulusallık bilincini ve gururunu kamçılayacak ve Fransa tüm Avrupa'ya kafa tutacaktır¹¹.

Osmanlı'da değişimin batıya karşı olan bir hayranlıktan değil de askeri mağlubiyetler sonucu bir zorunluluk olarak görülmesi değişimin başlangıçta askerlik veya askerlikle ilgili alanlarda yaşanması sonucunu getirmiştir¹². 1774 yılında imzalanan Küçük Kaynarca Antlaşması'ndan sonra Osmanlı Devleti üzerindeki Rus tehdidi daha da arttı. 1783 yılında Kırım Rusya tarafından ilhak

¹⁰ Eric Hobsbawm, Devrim Çağı 1789-1848, Dost Kitabevi, Ankara, 2003, s.63-64.

¹¹ Enver Ziya Karal, Fransa-Mısır ve Osmanlı İmparatorluğu, Milli Mecmua Basımevi, İstanbul, 1938, s.31.

¹² İlber Ortaylı, İmparatorluğun En Uzun Yüzyılı, İletişim Yayınları, İstanbul, 2001, s.24.

edildi. Bu durum Osmanlı devlet adamları kadar, Fransa'yı da endişeye düşürmüştü. Rusya'nın gücünün ve Ortadoğu'da nüfuzunun gittikçe artması, Fransa'nın doğudaki menfaatlerini tehdit edecek bir tehlike halini alıyordu. Bundan dolayı Fransa, Osmanlı Devleti'nin Rusya'ya karşı kendini savunabilmesi için güçlenmesini ve batılılaşmasını istiyordu. 1784 yılında Sadrazam Halil Hamid Paşa'nın teşebbüsü ve Fransız elçisinin yardımıyla iki Fransız mühendis subayıyla birlikte yeni bir eğitim kursu açıldı¹³. Diğer taraftan Fransa hükümeti İstanbul'daki elçisi vasıtasıyla Osmanlı yöneticilerini geniş bir ıslahat programı uygulamaya, teşvik etmekte idi. Sadrazam Halil Hamid Paşa'nın gayretleriyle, Fransız subaylardan faydalanılarak ıslahatlar devam etti¹⁴.

XVIII. yüzyılda batı kültür ve müesseselerine ilgi sadece askeri alanla sınırlı kalmadı. Damat İbrahim Paşa tarafından Paris'e elçi olarak gönderilen Yirmisekiz Çelebi Mehmet'e verilen talimatta medeniyet ve eğitim araçlarını iyice tetkik ettikten sonra uygulanabilir olanları rapor etmesi isteniyordu. Fransa'yı tanıtan elçilerden ilki olan Yirmisekiz Çelebi Mehmet, Fransa'da gördüklerinden oldukça etkilenmiştir. Sefaretnamesinde Paris'in saraylarından, sokak, park ve bahçelerinden hayranlıkla bahsetmiştir. Yine aynı sefaretnamesinde Fransızların bilim ve kültürde oldukça iyi olduklarını rasathane, opera, eczacı okulu, cam, kağıt tezgahları ile teşrihhane ve tıbbiye ile ilgili izlenimleri bağlamında belirtmiştir. Diğer taraftan, Yirmisekiz Çelebi'nin Paris elçiliği 1727 yılında Türkiye'de matbaanın kuruluşunu da sağlamıştır. Böylelikle basılan eserler sayesinde Türk aydınları batıda meydana gelen gelişmeleri daha yakından takip etme imkanı bulacaktır¹⁵.

Fransız Devrimi de etkisini asker-sivil bürokrasi ve aydınlar üzerinde göstermiştir. 1789'da Fransa'da devrim sürecinin başladığı tarihte tahta çıkan III. Selim, özellikle Fransa'ya yakınlık duyan bir padişah'tır. III. Selim'in Avrupa adetlerini ve Fransız danışmanları kabul etmesi, her zaman yüceltilen geçmişin geleneksel kurumlarını onarmaya yönelik Osmanlı padişahlarının alışılmış yaklaşımlarından açık bir sapmaya işaret eder¹⁶. Hiç şüphe yok ki, Osmanlı ıslahatı 18. yüzyılın başlarında başlamıştır. I.Mahmut zamanında, aslen Fransız olup, Osmanlı ülkesine sığınan ve İslamiyet'i kabul ederek Ahmet adını alan Humbaracı Ahmet Paşa (Comte de Bonneval) adıyla meşhur olan kişi 1731 yılında Humbaracı ocağını ıslah etmeye başlamıştır¹⁷. Ocağın ihtiyaç duyduğu askeri yetiştirmek üzere

¹³ Bernard Lewis, Modern Türkiye'nin Doğuşu, Türk Tarih Kurumu Yayını, Ankara, 1984, s.50.

¹⁴ Muhammet Şahin, Osmanlı Yöneticilerinde Zihniyet Değişimi ve Batılılaşmanın Başlangıcı, G.Ü.E.F.Dergisi, Sayı 3, Ankara, 2006,s.223-237.

¹⁵ Gündüz Akıncı, Türk Fransız Kültür İlişkileri, Sevinç Matbaası, Ankara, 1973, s.12-16, 39-42.

¹⁶ Dietrich Yung ve Wolfango Piccoli, Yol Ayrımında Türkiye, Kitap Yay., İstanbul, 2004, s. 54.

¹⁷ Gündüz Akıncı, y.a.g.e., s.1-2.

1734 yılında Osmanlı'da ilk defa yüksek teknik eğitim yapan müessese olan "hendesehane" adlı bir okul açılmıştır. Batı tarzında ordunun ıslahı ile ilgili ikinci önemli adım ise, Baron de Tott isimli bir Fransız topçu subayı ve diplomatının faaliyetleridir¹⁸. De Tott'un çalışmalarıyla 1773'te Haliç'in Hasköy yöresinde daha çok deniz mühendisi yetiştirmek üzere Mühendishane-i Bahri açıldı. Fakat bu tür ıslahat çalışmaları III. Selim döneminde ulaştığı düzeye ulaşmamıştır. III. Selim Fransızca eserlerin Türkçe'ye çevrilmesi, Fransa'dan uzmanlar getirtilmesi, yeni okulların açılması gibi faaliyetlerle çağdaş tekniği ordu ve donanmaya sokmayı amaçlamaktaydı¹⁹. III. Selim'in kişiliğinin bu gelişmede bir payının olması ile beraber, İhtilal de, Avrupa'ya getirdiği köklü değişim süreciyle III. Selim'in zamanındaki hızlanan ıslahat temposuna etkide bulunmuştur.

Yine bu dönemdeki bir gelişme de Avrupa başkentlerinde büyükelçi bulundurma kararıydı. Özellikle eski kuşak diplomatların yanında gönderilen gençler burada Avrupa dillerini ve toplumların yaşam biçimlerini öğrenmenin yanı sıra Avrupa'da revaçta olan düşünce akımlarıyla da tanışma fırsatı buldular. Avrupa'da görev yapan bu gençler, ülkeye döndükten sonra reformlara öncülük etmişlerdir. Devrimin etkilediği üçüncü grup ise aydınlar olmuştur. Özellikle Fransa'nın yürüttüğü misyoner faaliyetler Fransızca konuşan ve Fransız düşünce sistemini benimsemiş bir aydın tabaka oluşmasına neden olmuştur²⁰. Sonuçta asker-sivil bürokratlar ve Fransızca konuşan aydın sivil kesim, başta İstanbul olmak üzere imparatorlukta yeni bir hava estirmeye başladılar. Dönemin fikirleri tartışılmaya başlanmış; devrimci Fransa gözünü Avrupa'ya çevirmiş bu kuşak için önemli bir rehber olmuştur²¹.

Geleneksel olarak, güçler dengesi bağlamında Avrupa'da Avusturya'ya ya da Rusya'ya karşı oynadığı Osmanlı'nın yanında aldığı rol nedeniyle Kanuni döneminden İhtilal zamanlarına kadar Fransa Osmanlı'nın 'geleneksel' dostuydu²². Bu dönemde genel anlamda sorunsuz olan Fransa ile olan ilişkiler Napoleon'un diktatörlüğü döneminin hemen öncesinde²³ 1798'de bir Osmanlı eyaleti olan Mısır'a asker çıkarması ile bozulmuştur. Böylece tüm tarihleri boyunca Fransızlar

¹⁸ David, G. (1992). Baron de Tott, İslam Ansiklopedisi, C.5, İstanbul, Türkiye Diyanet Vakfı Yayını,

¹⁹ Gündüz Akıncı, y.a.g.e, s.51-54.

²⁰ Oral Sander, Anka'nın Yükselişi ve Düşüşü: Osmanlı Diplomasi Tarihi Üzerine Bir Deneme, Ankara, İmge Kitabevi, 1993, s. 161-164.

²¹ Barış Demirtaş, Jön Türkler Bağlamında Osmanlı'da Batılılaşma Hareketleri, U.Ü.F.E.F. Sosyal Bilimler Dergisi, Yıl:8, Sayı,13, 2007/2, Bursa, s.390-391.

²² Enver Ziya Karal, Fransa-Mısır ve Osmanlı İmparatorluğu, Milli Mecmua Basımevi, İstanbul, 1938, s.31.

²³ Lawrence Mayer vd., Comparative Politics, Prentice Hall, New Jersey, 1993, s.123.

ilk kez Türklerle savaşa tutuşmuşlardır. Yine aynı dönemde Fransa'nın Adriatik adalarını alması, Adriatik'in doğu kıyılarını elinde bulunduran Osmanlı İmparatorluğu ile Fransa'yı tarihlerinde ilk ve son kez komşu yapmıştı. Napoleon döneminden (1804-1814) sonra Restorasyon idaresi zamanında (1815-1830) Fransızların Rum isyanını desteklemeleri, 1827'de Navarin'de Türk donanmasının yakılmasına katılmaları ve 1830'da Cezayir işgali önceki dönemlerdeki dostane sayılabilecek ilişkileri tümünden gölgelemiştir²⁴.

1.3. Tanzimat ve Sonrası

1839 yılında II. Mahmut'un ölmesinden sonra yerine geçen Abdülmecit devletin kuruluşunu yeniden düzenleyen bir ferman hazırlamıştır. 3 Kasım 1839'da Gülhane'de Padişahın, yabancı elçilerin ve halkın huzurunda Dışişleri Bakanı Mustafa Reşit Paşa tarafından okunan Tanzimat Fermanı ya da resmi adıyla "Tanzimat-ı Hayriye"²⁵ esasen Osmanlı devletine Batı anlamında bir ruh ve biçim vermek ve Fransız Devrimiyle ortaya çıkan insan hakları prensiplerini Osmanlı memleketlerinde yaşayan halka da tanımak amacıyla girilen büyük bir devrim hareketidir.

Tanzimat'ın birincil amacı; İmparatorluğun dayandığı, dağılma tehlikesi altındaki kitleleri, yeni prensipler çerçevesinde toplamak ve devlet faaliyetini bu temellere dayandırarak muhtelif unsurlar arasında birlik ve emniyetin temel koşulu olan düzeni sağlamak ve ortak amaçların elde edilebilmesi için, disiplinli bir çalışmanın temellerini kurmaktır²⁶.

1 Şubat 1855'de Viyana'da; Avusturya, İngiltere ve Fransa arasında, gelecek barış görüşmelerinde temel olacak ilkelerin görüşüldüğü bir toplantı yapıldı. Bu ilkeler arasında Osmanlı İmparatorluğu'ndaki Hıristiyan tebaasının hak ve imtiyazlarının açıklanmasını isteyen bir madde konu. Bu madde programlaşması yolunda yapılan tartışmalar sonunda Fransız tezi kabul edildi. Bu tez; İslam tebaa ile Hıristiyan tebaa arasında örgütlenme ve cemaat hakları, vergiler, askerlik, milli eğitim ve devlet memurluklarına geçme bakımından sürüp gelen farkların bir ferman ile kaldırılarak, Gülhane hattında işaret edilmiş olan tebaa eşitliğinin tam anlamıyla geliştirilmesini öneriyordu. Yani bir noktada Islahat Fermanı Fransa'nın hazırladığı ve Bab-ı Ali'nin de kabul etmek zorunda kaldığı bir ıslahat programıdır²⁷.

²⁴ Abdurrahman Çaycı, Büyük Sahra'da Türk Fransız Rekabeti(1858-1911), Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara, 1995, s.9.

²⁵ Kemal Gözler, Türk Anayasa Hukuku, Ekin Kitabevi Yayınları, Bursa, 2000, s.12.

²⁶ Dietrich Yung ve Wolfango Piccoli, Yol Ayrımında Türkiye, Kitap Yay., İstanbul, 2004, s. 54.

²⁷ Toktamış Ateş, y.a.g.e., 21.

Tanzimat sonrasında çok farklı alanlarda ciddi çabalara girilmiş ve bunların çoğunda da yoğun bir Fransız etkisi duyulmuştur. Şimdi çalışmamızın ana konusundan kopmadan Tanzimat sonrası Fransa'nın Osmanlı'ya hukuk alanındaki etkilerini değerlendirelim.

1.3.1. Tanzimat ve Fransa'nın Hukuk Alanındaki Etkileri

Tanzimat siyasi, idari ve sosyal alanda Batılı olmayı anlattığı kadar bunlarla beraber hukuk alanında da Batı ekseninde de bir değişimi ifade etmektedir. Tanzimat öncesi Osmanlı'da İslam Hukuku ve örfi hukuk geçerliken Tanzimat ile birlikte Avrupalı devletlerin de etkisiyle ülkede yoğun bir kanunlaştırma faaliyetine girilmiştir. Bu kanunlaştırma faaliyetlerinde de yoğun bir Fransız etkisi gözlemlenmektedir²⁸.

Fransız hukukunun bütün Avrupa ve dünya hukukunda önemli bir yer alması ve bunlara etkide bulunması, Fransız Devriminden sonra oldu. Fransa'da Medeni Kanun 21 Mart 1804 tarihinde, Hukuk Yargılama Usulü Kanunu 1807'de, Ticaret Kanunu 1808'de, Ceza Yargılama Usulü Kanunu 1810 ve Ceza Kanunu 1811'de yürürlüğe girmiştir. Medeni Kanun dışında tüm yasalar; bazı ufak tefek değişikliklerle Osmanlı İmparatorluğu'nda da kabul edilmişlerdir²⁹.

Osmanlı İmparatorluğu tüm vatandaşları eşit ve ayrıcalıksız bir şekilde kapsamı içine alan ilk yasa olan 1840 tarihli Ceza Kanunu, 1851 yılında eksiklikleri nedeniyle 1851'de değiştirilse de 7 yıl sonra günün ihtiyaçları nedeniyle 1810 tarihli Fransız Ceza Yasası esas alınarak 1858'de yeniden değiştirilmiş ve bazı değişikliklerle 1926'ya kadar yürürlükte kalmıştır. Tanzimat döneminin bir ürünü olan Osmanlı'da dinsel kaynaklı olmayan yasalar topluluğunun oluşmaya başlamasının ilk örneği olan 1840 tarihli Ceza Kanunu ve bundan daha açık laik kurallar içeren 1810 tarihli Fransız Ceza Yasası esas alınarak hazırlanan 1858 tarihli Ceza Kanunudur³⁰. 1879 yılında Osmanlı İmparatorluğu'nda 1808 tarihli Fransız Ceza Yargılama Yasasının çevirisi yürürlüğe girmiş ve 1929'a dek yürürlükte kalmıştır. Yine aynı yıl, yani 1879'da, 1807 tarihli Fransız Hukuk Yargılama Yasasına dayanan "Usulü Muhakeme-i Hukukiyye" yürürlüğe girmiştir. 1849 yılında çıkarılan Ticaret Kanunu(Kanunname-i Ticaret) ise yabancı tüccarlar ile artan ticari ilişkiler ve ortaya çıkan ihtilaflar sebebiyle hazırlanmış olup yine Fransız mevzuatına dayanmaktadır³¹.

²⁸ Bilal Eryılmaz, Tanzimat ve Yönetimde Modernleşme, İşaret Yayınları, İstanbul, 1992.

²⁹ Toktamış Ateş, y.a.g.e., s.22.

³⁰ Bülent Tanör, Osmanlı-Türk Anayasal Gelişmeleri 1789-1980, Afa Yay., İstanbul, 1996,s.77.

³¹ Gürsoy Akça ve Himmet Hülür, "Osmanlı Hukukunun Temelleri ve Tanzimat Dönemindeki Hukuksal Yeniliklerin Sosyo-Politik Dinamikleri ", Türkiyat Araştırmaları Dergisi, 19.sayı, Bahar 2006, Konya, s.309.

1.3.2. Türk Kamu Hukuku ve Türkiye'nin Yönetim Yapısı Üzerindeki Fransız Etkisi

Başta Fransa olmak üzere kara Avrupası ülkelerinde idareye özel kişilerin tabi olduğu hukuk kurallarından farklı bir hukuk uygulanmaktadır. Bu hukukta, özel hukukta görülmeyen birtakım kamu gücü ayrıcalıkları ve yükümlülükleri bulunur. Buna İdare Hukuku ya da Yönetimsel Rejim denmektedir. İdare hukukunda idare, özel kişilerin tabi oldukları mahkemelerden farklı olarak aleyhine açılacak davalara idare mahkemeleri bakmaktadır. İngiltere ve ABD'de geniş bir uygulama bulan Adalet Yönetimi'nden farklı olarak Kıta Avrupa'sında genellikle yönetimsel rejim uygulanmaktadır ve bu sistem ilk olarak Fransa'da geliştiği için bu sisteme Fransız sistemi de denmektedir³². Osmanlı İmparatorluğu da yönetim yapısı ve felsefesini bu kaynaktan alacaktır.

Fransa'da Fransız İhtilali'nden sonra 16-24 Ağustos 1790 tarihli Kanun ile idari ve adli makamların ayrılığı ilkesi benimsenmiştir. Bu şekilde idare ile ilgili uyumsuzluklarda mahkemelere dava açılması yasaklanmıştır. Fakat idare ile ilgili sorunlarda mahkemelerin devreden çıkarılması idareyi adalet ve hakkaniyet ilkelerine aykırı bir biçimde aynı davada hem taraf hem hakim durumuna getirmiştir. Neticede bireylerle yönetim arasındaki anlaşmazlıkların çözümü 13 Aralık 1799'da kurulan Devlet Şurası diğer bir adıyla Danıştay'a (Conseil d'Etat) bırakılmıştır³³. Bütün bunlardaki amaç, yönetimin yargı karşısındaki bağımsızlığını kazanmak ve sürdürmek idi. Osmanlı yönetimi de sonraları bu kurumları benimsemişti, fakat Fransa'dan farklı olarak amaç, yargının yönetim karşısındaki bağımsızlığını sağlamaktır.

Osmanlı İmparatorluğu'nda kamu düzeniyle ilgili yasal düzenlemeler hemen tümüyle Fransa'nın etkisiyle ve Fransız modeline uygun olarak gerçekleşmiştir. Hatta kimi yasalar, doğrudan doğruya Fransız yasalarının çevirisiyle yapılmıştır. İdare hukukumuzun pek çok kavram ve kategorisi de Fransız idare hukuku kökenli olup Osmanlı'da idare hukukunun ilk ders kitaplarından olan İbrahim Hakkı Paşa'nın kitabı Fransız ders kitaplarından iktibas edilmiştir³⁴. Esasında Osmanlı reform hareketlerinin pek çok ilke ve programlarının temeli II.Mahmut zamanında atılmıştır. Devletin yönetimsel işlevlerini yargıdan ayırmayı ve bunu yasal kurallara bağlamayı düşünen ilk Osmanlı Padişahı II. Mahmut olmuştur. Resmi ve sürekli danışma meclislerinin kuruluşu da yine bu dönemde

³² Kemal Gözler, İdare Hukuku, Ekin Kitabevi Yayınları, Bursa, 2003, s.44.

³³ Kemal Gözler, y.a.g.e., s.45-46.

³⁴ Tekin Akıllıoğlu, 'Hukuku İdare Üzerine', Amme İdaresi Dergisi, Cilt 16, Sayı 2, 1983, s. 69, alıntılan Onur Karahanoğulları, 'Karşılaştırmalı Kamu Yönetimi, Modern Türkiye Yönetimsel Yapısında Fransa Modeliği', Kamu Yönetimi Ülke İncelemeleri, A.Ü.S.B.F. KAYAUM, Ankara, 2004, s.26-27..

gerçekleşmiştir. Bu bağlamda zamanında gayriresmi bir danışma organı olan Meclis-i Meşveret yerine yine aynı amaçla Dar-ı Şuray-ı Bab-ı Ali ve Meclis-i Vala-yı Ahkâm-ı Adliye adı altında iki önemli meclis oluşturmuştur. Hükümetin bir danışma organı olarak kurulan Dar-ı Şuray-ı Bab-ı Ali kısa bir süre sonra Meclis-i Vala ile birleştirilmiştir.1838'de kurulan "Meclis-i Vala-yı Ahkâm-ı Adliye" ise aslında bir tür yargı organı olarak kurulmasına karşın; bir tür yasama yetki ve görevlerine de sahip kılınmıştır³⁵. Gerekli kanun tasarılarını hazırlamak ve mahkemelerin kararlarını incelemek ve devlet memurlarını yargılamak bu meclisin sorumluluğundaydı. II. Mahmut'un saltanatının son dönemlerinde kurulan bu meclis bu dönemde başarılı bir çalışma gösterememesine karşın Tanzimat ile birlikte yeni kanun ve nizamların hazırlanmasına hız verildiğinden önemi ve işlevleri artmıştır³⁶.

Tanzimat sonrası Osmanlı İmparatorluğu'nda hukuk devletine geçmeye yönelik önemli adımlar atılmıştır. Tanzimat'ın ardından devletin yönetsel biçimi konusunda kimi değişimlere gidilmiş ve Avrupa devletlerinde görüldüğü üzere bakanlıklar oluşturulmuş, ya da eskiden aynı işlevi gören kurumların ismi değiştirilerek uyum sağlanılmasına çalışılmıştır. 1843'de çıkartılan bir yasa ile "askeri" ve "mülki" faaliyetler birbirinden ayrılmış ve askerlikle yönetsel memurluğun aynı kişide toplanması engellenmiştir. Ayrıca 1858'de bir yönetmelik çıkartılarak memurların görev ve yetkilerinin belirlenmesine çalışılmıştır.

Devlet bünyesinde eğitim hizmeti de 1869 yılında Fransız Eğitim Bakanlığı'nın tavsiyesi esas alınarak yeni bir Maarif Nizannamesi ile örgütlenmiştir. Böylelikle her büyük köy ve kasabaya rüştiye, her kente sivil idadi ve her vilayet merkezine Fransız liselerini model alan sultaniye adlı yüksek okullar kurulmuştur³⁷. Osmanlı üzerindeki Fransız etkisini göstermesi açısından bu dönemde kurulan Galatasaray Lisesi (Mekteb-i Sultani) önemlidir. Bu dönemde bu kurum Hariciye Nezareti görevlilerinin yetiştiği en önemli kurum haline gelmiştir. Öğretmenlerin, Fransız liselerinin müfredat programına dayalı bir programa göre verdikleri derslerin çoğu Fransızca'dır. Öğrenciler zengin ailelerin çocuklarıdır ve bu okula gitmek Osmanlı seçkin zümresine girmenin en önemli araçlarındandır. Böylelikle yüzyıl ilerledikçe Osmanlı'da Fransızca bilmenin önemi artarken Farsça'nınki azalmıştır³⁸.

Yine bu dönemde, Avrupa devletlerinin ıslahatlarının uygulanmasına yönelik baskıları ve içerideki gayrimüslimlerin eşitlik istekleri ile 1864 yılında

³⁵ Bülent Tanör, a.g.e,s.78.

³⁶ Bilal Eryılmaz, y.a.g.e., s.177-180.

³⁷ Eric Jan Zürcher, Modernleşen Türkiye'nin Tarihi, İletişim Yayınları, İstanbul, 2000, s.92-93.

³⁸ Donald Quatert, Osmanlı İmparatorluğu 1700-1922, İletişim Yayınları, İstanbul, 2004, s.132.

kabul edilen Vilayet Nizannamesi önemli bir düzenlemedir. Vilayet Nizannamesi vilayet örgütlenmesini Fransız modelinde belirleyen yönetmeliktir. Osmanlı İmparatorluğu'nu vilayet, sancak, kaza ve köy olarak bölen bu yönetmeliğin uygulama konulmasıyla vilayetlerde adli işler idare memurlarının elinden alınarak yargı yürütmeden ayrılmış oldu. Fransa'nın uygulamalarını esas alan bu model 1869-1870 yıllarında Fransız etkisi altında daha da olgun hale gelmiştir³⁹. 1871 tarihli İdare-i Umumiye-i Vilayet Nizamnamesi ile ise taşra teşkilatı yeniden düzenlenmiş muhtarlar ve ihtiyar meclislerinin yetki ve görevleri genişletilmiştir. İlk belediye nizannamesinde de Fransa'dan esinlendiği gibi, Beyoğlu'nda kurulan ilk belediye teşkilatında da Paris örnek alınmış ve resmi dil Fransızca olarak kullanılmıştır⁴⁰. Fransa'nın etkisi bağlamında ise denilebilir ki mahalli idareler içerisinde il özel idaresi ve belediye sistemi Tanzimat'tan sonraki reform hareketleri içinde Fransa'dan alındığı halde muhtarlıklar ise Türk toplumunun siyasi, idari ve sosyal ihtiyaçlarının sonucu olarak ortaya çıkmış mahalli yönetimlerdir⁴¹.

Vilayet Nizannamesi ile yerelde gerçekleşen idari ve adli işlemlerin birbirinden ayrılması merkezde de yansımaları bulmuş ve neticede Fransız usulü mahkemelerin açılmasına ve yargı işlerinin yürütmeden bütünüyle ayrılmasına karar verilmiştir. Bu bağlamda 1837'de kurulan Meclisi Vala-yı Ahkam-ı Adliye kaldırılmıştır. Bunun yerine biri bütün mülki işlerin idare merkezi olmak üzere, 1868 yılında örgütlenmesi ve görevleri yönünden tümüyle Fransız modeli Conseil d'Etat çerçevesinde Şurayı Devlet⁴² diğeri de yüksek bir yargı organı olarak Divan-ı Ahkam-ı Adliye iki kurum oluşturulmuştur. Özellikle Şurayı Devlet, ve en yüksek idari yargı niteliğinde idi. Ayrıca görevleri, teşkilatı üyeleri ile bir yasama meclisinin görüntüsüne de sahipti ki; bu haliyle daha parlamenter sisteme geçişin ilk tecrübesi olarak değerlendirilmiştir.

1.4. Osmanlı'nın Son Dönemlerinde Fransa ile Ekonomik ve Siyasal İlişkiler

Osmanlı İmparatorluğu'nda Batılılaşmanın önemli bir aşaması olan Tanzimat, aynı zamanda Osmanlı İmparatorluğu'nun mali bakımdan elinin kolunun bağlanmasıyla başlangıcı oldu. Kısa bir süre içinde İmparatorluk borç alarak borcunu öder hale geldi. Bunun sonucu kaçınılmaz bir iflas ve devletin mali denetiminin başta Fransa ve İngiltere olmak üzere yabancı ülkelere geçmesi oldu.

İmparatorluk bir ferman ile 1863 yılında Fransız sermayesi ağırlıklı çeşitli ayrıcalıklar tanınarak Bank-ı Osman-i Şahane adında yeni bir banka kurulmasına

³⁹ Eric Jan Zürcher, y.a.g.e., s.96-97.

⁴⁰ İlber Ortaylı, Türkiye İdare Tarihi, TODAİE Yayınları, Ankara, 1979, s.297.

⁴¹ Bilal Eryılmaz, y.a.g.e., s.220-223.

⁴² Kemal Gözler, İdare Hukuku, Ekin Kitabevi Yayınları, Bursa, 2003, s.49.

izin vermiştir. Bir nevi Merkez Bankası işlevi gören bu banka; Duyun-u Umumiye'nin kuruluşunda, demiryolu yapımında, rejî yönetiminin, Ereğli Maden Kömürü İşletmesini, Terkos Su İdaresinin, Liman şirketinin ve gaz şirketinin kuruluşlarında önemli katkılarda bulunmuştur. 1860'lara gelindiğinde Fransa; Osmanlı Bankası gibi kuruluşlar aracılığı ile Osmanlı üzerindeki etkili durumunu korumaktaydı.

İlk kez 1854'de Kırım Savaşı'nın finansmanı için borç alan Osmanlı İmparatorluğu⁴³ askeri alanda ard arada gelen yenilgiler, yanlış mali politikalar sonucu 1880'de moratoryum ilan ederek borçlarını ödemeyeceğini bildirdi. Alacaklılarla varılan uzlaşma neticesinde 1881 yılında borçların ödenmesi bir plana (Muharrem Kararnamesi) tabi tutulmuştur. Muharrem Kararnamesi ile İmparatorluğun borçlarının tahsil edilebilmesi için kendisine ayrılan gelirleri toplamak ve bunları hak sahiplerine dağıtmak üzere Duyun-u Umumiye adlı bir kurum oluşturulmuştur. Düyun-u Umumiye kısa sürede devlet içinde devlet niteliğine bürünmüştür. Osmanlı İmparatorluğu vergi gelirlerinin üçte biri kadar bir toplamı Düyun-u Umumiye toplamaktaydı. İşte İmparatorluk savaşa böyle bir mali bilânço ile girmiştir⁴⁴.

1.5. Birinci Dünya Savaşı Sonrası Fransa-Türkiye İlişkileri

Fransa ve Türkiye I.Dünya Savaşı'nda farklı saflarda savaştılar. Osmanlı İmparatorluğu savaş sonunda mağluplar tarafında tümüyle yok olma tehlikesiyle karşı karşıya kalmıştır. 30 Ekim 1918'de Mondros'da imzalanan ateşkes antlaşması öylesine ağır hükümler getirmekteydi ki; tartışmasız bir biçimde savaş suçlusu olan Almanya'ya bile bu derecede ağır hükümler getirilmemişti. Mebusan Meclisi'ne istediği kararları aldırılmayacaklarını anlayan müttefikler, İstanbul'u işgal edince Türkiye Büyük Millet Meclisi Ankara'da toplandı. Ancak müttefiklerin sert dayatma ve ultiyatomu sonunda İstanbul hükümeti Sevr Barış Antlaşmasını imzaladı⁴⁵. Ankara hükümetinin ve Türkiye Büyük Millet Meclisi'nin daha ilk günden tanımadığı ve bu nedenle hiçbir uygulama imkânı olmamış olan Sevr Antlaşmasının hükümlerini hükümler bir devletin egemenlik hakkı ile bağdaştırmak mümkün değildir.

Ülkenin tam bağımsızlığının sağlanması ve Misak-ı Milli ile saptanan sınırlara ulaşmak için topyekün bir savaşın verilmesi zorunlu olduğu gibi savaşın sürdürülmesi için ihtiyaç duyulan malzeme ve diplomatik desteğin sağlanması gerekmektedir. Bu strateji ile bir taraftan Moskova hükümeti ile ilişkiler

⁴³ TCMB, Dünden Bugüne Türkiye Cumhuriyeti Merkez Bankası, TCMB Yayını, Ankara, 2008, s.2.

⁴⁴ Toktamış Ateş, y.a.g.e., s.34.

⁴⁵ William Hale, Türk Dış Politikası, Mozaik Yayınları, İstanbul, 2003, s.37-39.

geliştirilmeye çalışılırken diğer taraftan İtilaf Devletleri arasındaki çıkar çatışmalarından yararlanmak adına en uygun ülke konumundaki Fransa ile ilişkilerin iyi tutulmasına çalışılmıştır. Fransa Suriye’de yaşadığı sorunların yanı sıra Osmanlı işgali sırasında Güneydoğu’da gördüğü direnişten dolayı yığınlaşmış, üstelik İngiltere ile de çıkar çatışması içerisindeydi. Kurtuluş mücadelesinin verildiği dönemlerde Türkiye Fransa ile savaşta olmasına karşın bu şartlar altında diplomatik temaslarla ortak iyiyi bulmaya çalışmışlardır. Nitekim bu süreçte iki tarafta karşılıklı ödümler vererek anlaşabilmişlerdir. Böylelikle Fransa; uzun süren savaşların Fransız kamuoyunda yarattığı tepkiyi önlemiş, İngiliz politikasına hizmet etmekten kurtulmuş, Rusya’nın da yayılcı politikalarını engellemiş oluyordu. Ankara hükümetine sağladığı destekle de Fransa İslam ülkelerinin sempatisini kazanmış, yaptığı anlaşma ile Suriye üzerindeki tarihsel çıkarlarını da korumuş oluyordu. Türkiye ise Fransa ile anlaşarak hem İtilaf devletleri arasındaki sürtüşmeyi parçalanmaya götürmüştür hem de Büyük Zafer ve Mudanya Mütarekesi’nde etkin bir Fransız desteği ve yardımı görmüştür⁴⁶.

1919-1922 arasındaki Türkiye-Fransa ilişkilerinin ekonomik boyutunda ise Türkiye açısından 1922’de imzalanan Ankara antlaşması uzun süren kapitülasyonlar dönemi sonrası ekonomik bağımsızlık anlamına gelmekteydi. Ankara Antlaşması’nın kapitülasyonlar ve Osmanlı borçları ile ilgili getirdiği çözümler Lozan’da aynen kabul edilmiştir. Yine bu antlaşma ile günümüz güney sınırları Hatay hariç belirlenmiştir⁴⁷. Hatay sorununun çözümü içinse 1939’u beklemek gerekmektedir⁴⁸.

2. Cumhuriyet Dönemi Türkiye Fransa İlişkileri

2.1 İkinci Dünya Savaşı’na Kadar Türkiye Fransa İlişkileri

20 Ekim 1921’de Franklin-Bouillon ve Atatürk arasında Ankara Antlaşması’nın imzalanması ile Fransa, Mustafa Kemal hükümetini tanıyan ilk batı ülkesi olmuştu⁴⁹. Daha sonra iki ülke arasında çok daha dostane ilişkiler gelişti, kamuoyunda çok daha olumlu mesajlar verilmeye başlandı, gazetelerde Kemalist hareket desteklendi⁵⁰. Cumhuriyetin ilanından sonra Fransa-Türkiye ilişkileri olumlu bir mecrada 1936 yılına kadar sorunsuz bir şekilde devam etmiştir. 9 Eylül 1936’da Suriye ile Fransa arasında parafe edilen Antlaşma, Türkiye’nin o zamana

⁴⁶ Bige Yavuz, Kurtuluş Savaşı Döneminde Türk-Fransız İlişkileri (Fransız Arşiv Belgeleri Açısından 1919-1922), TTK Basımevi, Ankara, 1994, s.167-169.

⁴⁷ Faruk Sönmezoğlu, Türk Dış Politikasının Analizi, Der Yayınları, İstanbul, 1998, s.65-66.

⁴⁸ Bige Yavuz, y.a.g.e., s.169-170.

⁴⁹ FKM, Türkiye-Fransa Bunları Biliyor muydunuz?, Fransız Kültür Merkezi, Ankara, s.2.

⁵⁰ Melek Fırat, İki Dünya Savaşı Arasında Türkiye ve Fransa, OBAAM, <http://www.obarsiv.com>.

kadar sorunlarını hallettiği Fransa ile ilişkilerinin tekrar bozulmasına sebep olmuştur⁵¹. Söz konusu antlaşmaya göre Fransa Suriye üzerindeki İskenderun Sancağı dahil tüm haklarını bağımsızlığını yeni elde etmiş Suriye'ye bırakmıştı. Bu şekilde Sancakta çoğunluk olan Türkler'e karşı Suriyeli milliyetçilerin azınlık olarak yaklaşmalarının önü açılmış olmaktadır. Fakat sorun, bu dönemde Almanya'nın Avusturya'yı işgali ile Fransa'nın Doğu Akdeniz'de stratejik önemi olan ve Boğazların bekçisi konumunda olan Türkiye'ye olan ihtiyacının etkisiyle başlatılan diplomatik müzakerelerle ve sorunun Milletler Cemiyeti tarafından ele alınmasıyla çok büyümeden 1938 yılında yapılan Fransa-Türkiye Dostluk Antlaşması ile çözülmüştür⁵².

2.2 İkinci Dünya Savaşı'ndan 1970'li Yıllara Kadar Türkiye Fransa İlişkileri

1945 yılında, 2. Dünya savaşı sona erdiğinde Avrupa'da ve dünyada güçler dengesi tamamen değişmişti. Savaş öncesi büyük bir güç olan Fransa önemli güç kaybına uğramıştı. Diğer taraftan savaş sonrası ABD ve Sovyetler Birliği uluslar arası arenadaki en büyük iki güç haline gelmiştir⁵³.

Türkiye ise savaşa girmemeyi başarmıştı fakat Sovyetler Birliğinin savaştan güçlenerek çıkması ve 17 Temmuz ile 2 Ağustos 1945 tarihleri arasında yapılan Potsdam Konferansı sırasında Türk-Sovyet sınırı çizgisinde kendi lehine değişiklik yapılmasını istemesi ve boğazların ortaklaşa denetimi gibi istekleri karşısında desteği batıda aramaya başlamıştı. Nitekim bundan sonra Amerika Türkiye ve bölge ile ilgili tutumunu değiştirmiş, bölgede artan Rus etkinliğine karşı bölge ülkelerini destekleme kararı almıştır. Türkiye de bu dönemde Truman Doktrini ve Marshall Planı çerçevesinde Amerika'dan askeri ve ekonomik yardım almıştır⁵⁴.

Fransa'nın, savaşın yaralarını sarması ve ekonomisini düzeltmesi gerekiyordu. Bu nedenle Fransa, dış politikada dengeli bir politika izlemeyi tercih etmiş, ABD ile Sovyetler Birliği arasında eşit uzaklıkta ve hakem durumunda bir politika izlemeye çalışmıştı. Fakat o Sovyetler Birliği'nden yeterli ilgiyi görememiş, ABD'den Marchall Planı kapsamında geniş yardımlar alarak, batıyı tehdit eden Sovyetler Birliği karşısında NATO'nun kurucu üyelerinden biri

⁵¹ Mehmet Gönlübol ve Cem Sar, 1919-1938 Yılları Arasında Türk Dış Politikası, Olaylarla Türk Dış Politikası, Siyasal Kitabevi, Ankara, s.126-133.

⁵² Faruk Sönmezoğlu, y.a.g.e., s.89-98.

⁵³ Yavuz Güler, II. Dünya Harbi Sonrası Türk-Amerikan İlişkileri 1945-1950, G.Ü.K.E.F. Cilt 5, Sayı 2, Kırşehir, 2004, 209-224.

⁵⁴ Mehmet Gönlübol ve Haluk Ülman, İkinci Dünya Savaşı'ndan Sonra Türk Dış Politikası 1945-1965, Olaylarla Türk Dış Politikası, s.211-223.

olmuştur. Yine bu dönemde, Fransa II. Dünya Savaşı sonrası ihtiyacı olan güvenliğinin garanti altına alınmasının Avrupa ile birlikte geçtiğini anlamıştır.

Marshall planı, Avrupa ülkeleri arasında, 16 Nisan 1948 tarihinde Paris'te Avrupa Ekonomik İşbirliği Sözleşmesi imzalanınca, Türkiye savaştan sonra ilk kez Fransa ile ortaklık içine girmiştir. Bu örgütün yerine, 14 Aralık 1960 tarihinde kurulan Ekonomik İşbirliği ve Kalkınma Örgütünde bu ortaklık sürmüş ve Fransa genellikle Türkiye'ye karşı yapıcı bir tutum izlemiştir.

Fransa Türkiye'nin 18 Şubat 1952 tarihinde NATO'ya katılmasına, başından itibaren her hangi bir itirazda bulunmamıştır. Fransa'nın bu süreçteki olumlu tutumunun gerekçesi, 1830 Fransız işgaline kadar yaklaşık 300 yıl Osmanlı yönetiminde kalan Cezayir'de bu sıralarda başlayan kurtuluş mücadelesi olabilir. Türkiye, NATO'ya girdiği sırada, ittifakın Avrupalı üyelerinin bir kısmını en fazla uğraştıran sömürgelerinin bağımsızlık istekleriydi. Bu ülkeler özellikle Birleşmiş Milletler Antlaşmasının kendilerine verdiği imkanlardan faydalanarak, bağımsızlık kazanmak çabası içindeydiler. Türkiye NATO dayanışmasına o kadar çok önem vermiştir ki Birleşmiş Milletlerde bu konularda yapılan oylamalarda Batılı müttefiklerinden farklı yönde oy kullanmaktan dikkatle kaçınmıştır. Bunun en çarpıcı örneği bu dönemde Türkiye'nin Cezayir sorununa karşı yaklaşımında görülebilir. 20.yüzyılın ikinci yarısında Cezayir Kurtuluş hareketinin Fransa'ya karşı başlattığı savaş sürecinde Cezayir'in bağımsızlığını isteyen yüz binlerce Cezayirli Fransızlar tarafından katledilmiştir⁵⁵. Cezayirli Fransa'ya karşı başlattıkları bu mücadelede Türkiye'den destek görmek istemişlerdi. Diğer taraftan Fransa da Türkiye'den destek beklemekteydi ve Türk hükümeti 1955 tarihinde BM Genel Kurulunda sorunun Fransa'nın bir iç sorunu olduğu görüşünden harekete geçme alınmasına karşı oy vermiştir tercihini Fransa'dan yana kullanmıştır⁵⁶.

De Gaulle'ün 16 Eylül 1959 tarihinde, Cezayir'e self determinasyon ve gerekiyorsa bağımsızlık hakkı öngören açıklamasından sonra sorun çözülmüş, Türkiye ise bölgesinde prestij kaybetmiştir.

Türkiye'nin Cezayir sorununda kendisini desteklemesine karşılık Fransa 1959'da Türkiye'nin AET başvurusuna destek vererek karşılık vermiştir. Fakat başvuru kabul edildikten sonra Fransa görüşmelerin başlamasıyla birlikte ekonomik gerekçeler ileri sürerek olumsuz tavır takınmıştır. Fransa Türkiye ile ortaklığa karşı çıkıp ekonomik işbirliği yapılmasını yeterli görmekteydi. Türkiye ise her şeye rağmen bu dönemde de Avrupalılarla daha yakın ekonomik bağlar kurmaya

⁵⁵ Ramazan Tosun, Ermeni Meselesinin Ortaya Çıkışı ve Mahiyeti, www.turkiyat.selcuk.edu.tr/pdffdergi/.

⁵⁶ Atatürk Sonrası Türkiye Dış Politika (1938-1995), [/www.ait.hacettepe.edu.tr/egitim](http://www.ait.hacettepe.edu.tr/egitim).

çalışmaktadır⁵⁷. Fransa'nın Türkiye'ye karşı bu dönemde takındığı olumsuz tutumun arka planında Türkiye'nin bölgede ABD'nin bir müttefiki olması da yatmaktadır. Nitekim Fransa, ABD'nin Avrupa üzerindeki etkinliğinden hep rahatsız olmuştur. Özellikle Büyük Fransa idealine ve milli bağımsızlığına son derece bağlı olan De Gaulle döneminde bölgedeki Amerikan etkisi sorgulanmıştır. İngiltere'yi ABD'nin Avrupa'daki truva atı olarak görmüş ve Türkiye de aynı kategoride değerlendirilmiştir. Bu ortamda, Amerika'ya karşı bağımsız bir politika izleyen De Gaulle⁵⁸ Bağımsız Fransız nükleer gücünün oluşturulması, Fransız birliklerinin NATO'nun askeri kanadından çekilmesi, Banque de France'in altın stokunun tekrar oluşturularak Amerikan dolarının hakimiyetine karşı çıkılması gibi inisiyatifler almaya çalışmıştır. Fakat De Gaulle'ün inisiyatiflerinin ABD'nin hakimiyetine karşı mücadele sonuçsuz kaldığı ilerleyen süreçte görülmüştür⁵⁹.

1970'li yıllara kadar Türkiye-Fransa ilişkileri daha ziyade ekonomik konularda ve herhangi bir problemle karşılaşmadan devam etmiştir. Fakat 1970'li yıllardan ikili ilişkileri sıkıntılar beklemektedir.

2.3 Türk-Fransız İlişkilerinde Sıkıntılı Dönem (1973-1986)

1970'li yıllar, Türkiye'nin iç ve dış sorunlarla uğraştığı yıllardı. Bu yıllar diğer batı Avrupa ülkeleri ile birlikte Fransa'nın hızla geliştiği yıllardı. Fransa'da De Gaulle çekilmesiyle yerine seçilen George Pompidou, De Gaulle'un Fransa'nın dünya çapında bağımsız ve etkin politikalar yürütmesi stratejisinden vazgeçerek ülkenin Avrupa'da sınırlı gücünün farkına varmıştır⁶⁰. Diğer taraftan De Gaulle'ün Türkiye politikasını devam ettirmeye çalışıyordu. NATO'ya üye ve Amerika ile çok yakın ilişkide bulunan Türkiye için kolayca uygulayabileceği bir politika değildir. Türkiye o tarihlerde içinde bulunduğu ekonomik, politik ve askeri şartlar gereği, tercihlerini ABD yönünde kullanmayı tercih ettiği gözlenmektedir.

1970'li yıllarda Ermenilerin Türkiye aleyhinde faaliyetleri ve Fransız hükümetinin buna göz yumması ve bunun ötesinde Ermeniler lehine taraf tutması ilişkilerin gidişini tersine çevirmiştir. Bu süreçte Türkiye tarafından defalarca önlenmesine ilişkin talep olmasına rağmen artarak devam eden ermeni terör örgütü ASALA'nın Fransa'daki Türklere ve Türk temsilciliklerine karşı faaliyetleri neticesinde ilişkiler o derece gerginleşti ki Türkiye Fransa büyükelçisini merkeze

⁵⁷ Luis Murillo, Economic opening, strategic alliances, and the military, *European Business Review*, V.12,N.3, 2000, s.157-169.

⁵⁸ Jean Blondel, *The Government of France, Introduction to Comparative Government*, Harper Collins Publishers, New York, 1990, s.171.

⁵⁹ Georges Langlois, *20.Yüzyıl Tarihi*, Nehir Yayınları, İstanbul, 2000, s.299-300.

⁶⁰ Jean Blondel, a.g.e., s.171.

çekerek Fransa ile ilişkilerini dondurmıştır⁶¹.1981 Mayıs'ında Fransa'da yapılan cumhurbaşkanlığı seçiminin sosyalistlerin lideri Mitterrand'ın kazanması ve arkasından da parlamento seçimlerini gene sosyalistlerin kazanması, hiç bir zaman istikrarlı olmayan Türkiye-Fransa ilişkilerinin daha da kötüleşmesine yol açmıştır. Bu dönemde Fransa, Ermenilerin Türkiye karşıtı faaliyetlerine karşı tutunduğu takımı PKK'ya da göstermiştir. Mitterrand'ın eşiyle birlikte PKK kamplarını gezmesi Türk kamuoyunda Fransa karşıtlığı yönünde büyük yankı bulmuştur⁶². PKK terör örgütünün, Fransa tarafından bir terör örgütü olduğunun kabulü ve faaliyetlerinin bu ülkede yasaklanması 1993'ten sonra gerçekleşmiştir⁶³. Fakat 1970'li yıllarla başlayan Fransa Türkiye ilişkilerindeki ermeni sorunu varlığını halen devam ettirmektedir. Bu noktada Fransa'da yaşayan yaklaşık 400 bin Türk nüfusunun, bu ülkedeki yaklaşık 500 bin ermeni nüfusuna rağmen Ermenilere nazaran daha örgütsüz olmaları ve Ermenilerin tümünün Fransız vatandaşlığını hak etmelerine karşın Türklerin halen neredeyse yarısının Fransız vatandaşlığını alamaması⁶⁴ Fransa'da politikaların oluşturulması sürecinde Ermenilerin elini Türklere karşı güçlü tutmaktadır.

1970'li yıllarda ikili ilişkilerde kısa süreli soruna sebep bir olay ise Türkiye'nin düzenlediği Kıbrıs Barış Harekatı'dır. Fransa Harekat'a başlangıçta sert tepki verirken bir süre sonra bu sert tavrını değiştirmiştir.

2.4. Son Dönem İlişkiler

Jacques Chirac'ın başbakan seçildiği 1986 yılına kadar II. Dünya Savaşı sonrası en kötü noktasına varan ikili ilişkiler bu yıllardan itibaren Chirac'ın girişimleri ile başlatılan yoğun diplomasi ile yeni bir ivme yakalamıştır. İkili iyi ilişkiler Jacques Chirac'ın 1995 Mayıs ayında Cumhurbaşkanlığına seçilmesiyle hız kazanmıştır. Fransa, bu çerçevede, 1995'te Gümrük Birliği kararının alınmasında ve 1999 Helsinki Zirvesinde Türkiye'nin aday ülke statüsünün resmen tanınmasında önemli ve işlevsel bir rol üstlenmiştir.

Fakat Fransa'nın AB açısından Türkiye politikası; Türkiye'nin, Birliğin üyesi olmadan ortaklık statüsünde tutulmasıdır. Fransa genel olarak bu tavrını AET görüşmelerinden başlayarak halen korumaktadır. Nitekim Avrupa Komisyonu'nun, 6 Ekim 2004'de Türkiye ile müzakerelere başlanmasını tavsiye ettiği İlerleme Raporu'nun yayınlanması sonrası en sert tartışmaların yapıldığı ülke Fransa'dır.

⁶¹ Eşref Hilmi Açık, Geçmişten Günümüze Türkiye Fransa İlişkileri, IQ Kültür Sanat Yayıncılık, İstanbul, 2008, s.478-479.

⁶² Ahmet Penez, AB Sürecinde Türkiye Fransa İlişkileri, D.E.Ü.A.İ.İ.T.E., İzmir, 2006, s.99.

⁶³ Berna Türkdoğan, Türk-Ermeni İlişkileri (Teheirden Günümüze), Yayımlanmamış Doktora Tezi, A.Ü.S.B.E, 2006, s.221.

⁶⁴ FKM, Türkiye-Fransa Bunları Biliyor muydunuz?, Fransız Kültür Merkezi, Ankara, s.4.

Fransız kamuoyunun yarısından fazlası Türkiye'yi AB'de görmek istememektedir. Bunda sağcı siyasetçilerin Türkiye'nin üyeliğini bir iç politika malzemesi haline getirmesinin ve Fransa'da yerleşik ermeni diasporasının yıllardır sürdürdükleri Türk karşıtı propaganda kampanyaları etkili olmuştur. Ayrıca Türkiye'nin az gelişmiş bir ekonomiye sahip olmasına karşın barındırdığı yüksek nüfus Fransızlarda, Türkiye'nin üyeliği durumunda ülkelerine doğru yaşanacak muhtemel Türk göçü korkusu yaşatmaktadır. Bunun dışında kültürel, tarihi nedenler ve İslam korkusu, Fransız halkının Türkiye'nin üyeliğine sıcak bakmamasına neden olmaktadır⁶⁵. Türkiye'nin Avrupa Birliği'ne üyeliği konusunda İslam ile ilgili endişesini Fransız Başbakanı Jean-Pierre Raffarin şu şekilde dile getirmiştir: "İslam nehrinin Avrupa seküler yaşamının nehir yatağına girmesini istermiyiz?"⁶⁶. Bütün bu sebeplerden dolayı Fransa'da, son dönemde AB'ye üye olacak devletlerin Fransa tarafından kabulü için referandum yapılmasını içeren ve böylelikle Türkiye'nin AB üyeliğini en azından kısa vadede imkânsızlaştıracak bir anayasa değişikliği yapılmıştır.

Diğer taraftan Fransa ile 1998 yılında imzalanan ve Türk-Fransız ortaklığını stratejik bir çerçeveye oturarak, iki ülke ilişkilerine siyasi, ekonomik, askeri ve kültürel alanlarda yeni bir ivme kazandırmayı amaçlayan "Türkiye-Fransa 2000 Eylem Planı" başlıklı belge ile bu belgeye pratikte işlerlik kazandırılması için geliştirilen "Uygulama Eki" 1998 yılında imzalanmıştır. Fakat bu girişimler Fransa'da 1998'de parlamentoda, 2000'de senatoda kabul edilen, 2001'de de Cumhurbaşkanı tarafından onaylanan Fransa'da sözde Ermeni soykırımını tanıyan yasanın kabul edilmesini içeren süreçte kesilmiştir. Hatta 2003 yılına kadar ilişkiler o denli gerildi ki bu dönemde Türkiye Fransa ile olan askeri, ticari ve diplomatik ilişkilerini asgariye indirmiştir.⁶⁷ 2003 sonrası ise, Türkiye'nin AB üyelik süreci ile ilintili olarak ilişkilerin yeniden canlandırılması için iki ülke tarafından girişimler olmuştur. Hâlihazırda ikili ilişkiler ticaret yoğunluklu artarak devam etmektedir. Bu bağlamda Fransa'da 2009 yılı ikili ilişkilerin daha da geliştirilmesi açısından Türkiye Mevsimi ilan edilmiştir.

SONUÇ

Bu çalışmada Kanuni döneminden başlayarak günümüze kadar olan kısmıyla Fransa-Türkiye ilişkilerini tarafsız bir bakış açısıyla açıklamaya çalıştık. İmparatorluk ve Cumhuriyet dönemi olarak iki ana başlık altında incelediğimiz

⁶⁵ Eşref Hilmi Açık, y.a.g.e., s.516-517,527.

⁶⁶ Branca, E. (2004), "Le pie'ge turc", Valeurs Actuelles, 1 October, pp. 14-19, alıntılanan: Jacques Richardson, Games that nations play: will Turkey be part of Europe?, Q Emerald Group Publishing Limited, V. 7 NO. 3 2005, pp. 3-8.

⁶⁷ Eşref Hilmi Açık, y.a.g.e., s.538-550.

Türkiye-Fransa ilişkileri için ilk dönem; haçlı seferleri zamanında başlamakta, 1525 yılında Osmanlı'nın Fransızlara yardımı sonrası bu ilişki Osmanlıların Fransızlara tek taraflı olarak verdiği kapitülasyonlarla stratejik bir ortaklığa dönüşmektedir. Bu dönem kapitülasyonlara rağmen karşılıklı çıkar ilişkisine dayalı olan bu ilişki, Osmanlı'nın gerilediği Fransa'nın ise Avrupa'da başat bir güç haline gelmeye başladığı yıllarda, sürekli Osmanlı aleyhine işler hale gelmiştir.

Duraklamaya başladığı dönemde çareyi askeri alanda ıslahatlara gitmekte arayan Osmanlı bir süre sonra bunun yeterli olmadığını görmüş ve topyekün bir Batılılaşma programı takip etmiştir. Bu süreçte de askeri, hukuki ve idari birçok alanda Fransa Osmanlı'ya esin kaynağı olmuştur. Osmanlı İmparatorluğu yönetim yapı ve felsefesini Fransız sisteminden almıştır. Kamu düzeniyle ilgili yasal düzenlemelerin birçoğu Fransa'nın etkisiyle ve Fransız modeline uygun olarak gerçekleşmiştir. Tanzimat ile birlikte başlayan kanunlaştırma faaliyetlerinde de yoğun bir Fransız etkisi gözlemlenmektedir. Medeni Kanun dışında tüm yasalar; bazı değişikliklerle Osmanlı İmparatorluğu'nda da kabul edilmişlerdir.

Osmanlı'nın yıkılışı sürecinde işgalcilerden olan Fransa, Mustafa Kemal hükümetini tanıyan ilk batılı devlet olmuştur. Cumhuriyet Dönemi Türkiye-Fransa ilişkilerinin ilk yılları Hatay meselesi hariç sorunsuz bir şekilde geçmiştir. Fakat ikili ilişkiler sonraki süreçte artan yüksek ticaret hacmine rağmen sancılı bir dönemden geçmiştir. Türkiye'nin AET'ye başvurusu ile başlayan ve halen devam eden Türkiye'nin AB'ye üyeliğine karşı Fransız direnişi, diğer taraftan, özellikle 1970'li yıllarda başlayan ve devam eden Ermenilerin Türkiye karşıtı girişimlerine Fransızların göz yumması, hatta destek vermesi, bu süreçte ilişkileri olumsuz etkilemiştir. 2003 sonrası ise, Türkiye'nin AB üyelik süreci ile ilintili olarak ilişkilerin yeniden canlandırılması gerekli olmuştur. İkili ilişkiler bu süreçte ticaretin yoğun olduğu faaliyetlerle devam etmektedir.

KAYNAKÇA

Kitaplar

- AÇIK, Eşref Hilmi, Geçmişten Günümüze Türkiye Fransa İlişkileri, IQ Kültür Sanat Yayıncılık, İstanbul, 2008.
- AKINCI, Gündüz, Türk Fransız Kültür İlişkileri, Sevinç Matbaası, Ankara, 1973.
- ATEŞ, Toktamış, Geçmişten Günümüze Türk Fransız İlişkileri, Creative Yayıncılık, İstanbul, 1992.
- BİGE Yavuz, Kurtuluş Savaşı Döneminde Türk-Fransız İlişkileri (Fransız Arşiv Belgeleri Açısından 1919-1922, TTK Basımevi, Ankara, 1994.

- BLONDEL, Jean, *The Government of France*, Introduction to Comparative Government, Harper Collins Publishers, New York, 1990.
- ÇAYCI, Abdurrahman, *Büyük Sahra'da Türk Fransız Rekabeti 1858-1911*, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara, 1995.
- DAVID, G. Baron de Tott, *İslam Ansiklopedisi*, C.5, Türkiye Diyanet Vakfı Yayını, İstanbul, 1992.
- DAVIES, Norman, *Avrupa Tarihi*, İmge Kitabevi Yayınları, İstanbul, 2006.
- ERYILMAZ, Bilal, *Tanzimat ve Yönetimde Modernleşme*, İşaret Yayınları, İstanbul, 1992.
- FIRAT, Melek, *İki Dünya Savaşı Arasında Türkiye ve Fransa*.
- GÖNLÜBOL, Mehmet ve Cem Sar, *1919-1938 Yılları Arasında Türk Dış Politikası*, Olaylarla Türk Dış Politikası, Siyasal Kitabevi, Ankara.
- GÖNLÜBOL, Mehmet ve Haluk Ülman, *İkinci Dünya Savaşı'ndan Sonra Türk Dış Politikası 1945-1965*, Olaylarla Türk Dış Politikası.
- GÖZLER, Kemal, *İdare Hukuku*, Ekin Kitabevi Yayınları, Bursa, 2003.
- GÖZLER, Kemal, *Türk Anayasa Hukuku*, Ekin Kitabevi Yayınları, Bursa, 2000.
- HALE, William, *Türk Dış Politikası*, Mozaik Yay., İstanbul, 2003.
- HOBBSAWM, Eric, *Devrim Çağı 1789-1848*, Dost Kitabevi, Ankara, 2003.
- KARAL, Enver Ziya, *Fransa-Mısır ve Osmanlı İmparatorluğu*, Milli Mecmua Basımevi, İstanbul, 1938.
- LANGLOIS, Georges, *20.Yüzyıl Tarihi*, Nehir Yayınları, İstanbul, 2000.
- LEWIS, Bernard, *Modern Türkiye'nin Doğuşu*, Türk Tarih Kurumu Yayını, Ankara, 1984.
- MAYER, Lawrence vd., *Comparative Politics*, Prentice Hall, New Jersey, 1993.
- MURILLO, Luis, *Economic opening, strategic alliances, and the military*, *European Business Review*, V.12,N.3, 2000.
- ORTAYLI, İlber, *İmparatorluğun En Uzun Yüzyılı*, İletişim Yayınları, İstanbul, 2001.
- ORTAYLI, İlber, *Türkiye İdare Tarihi*, TODAİE Yay, Ankara, 1979.
- QUATERT, Donald, *Osmanlı İmparatorluğu 1700-1922*, İletişim Yayınları, İstanbul, 2004.
- SANDER, Oral, *Anka'nın Yükselişi ve Düşüşü: Osmanlı Diplomasi Tarihi Üzerine Bir Deneme*, Ankara, İmge Kitabevi, 1993.

- SÖNMEZOĞLU, Faruk, Türk Dış Politikasının Analizi, Der Yayınları, İstanbul, 1998.
- TANÖR, Bülent, Osmanlı-Türk Anayasal Gelişmeleri 1789-1980, Afa Yayıncılık, İstanbul, 1996.
- TCMB, Dünden Bugüne Türkiye Cumhuriyeti Merkez Bankası, TCMB Yayını, Ankara, 2008.
- TOYNBEE, Arnold J., Kenneth P. Kirkwood, Türkiye İmparatorluk-tan Cumhuriyete Geçiş Serüveni, Birey Yayıncılık, İstanbul, 2003.
- UZUNÇARŞILI, İsmail Hakkı, Osmanlı Tarihi, Cilt 2, Türk Tarih Kurumu, Ankara, 1999.
- YUNG, Dietrich ve Wolfango Piccoli, Yol Ayrımında Türkiye, Kitap Yayınevi, İstanbul, 2004.
- ZÜRCHER, Eric Jan, Modernleşen Türkiye'nin Tarihi, İletişim Yayınları, İstanbul, 2000.

Makaleler

- AKÇA, G., Hülür H., "Osmanlı Hukukunun Temelleri ve Tanzimat Dönemindeki Hukuksal Yeniliklerin Sosyo-Politik Dinamikleri ", Türkiyat Araştırmaları Dergisi, 19.sayı, Bahar 2006, Konya.
- AKILLIOĞLU, Tekin, 'Hukuku İdare Üzerine', Amme İdaresi Dergisi, Cilt 16, Sayı 2, 1983 alıntılan Onur Karahanoğulları, 'Karşılaştırmalı Kamu Yönetimi, Modern Türkiye Yönetimsel Yapısında Fransa Modelliği', Kamu Yönetimi Ülke İncelemeleri, A.Ü.S.B.F. KAYAUM, 2004, Ankara.
- BRANCA, E. (2004), "Le pie`ge turc", Valeurs Actuelles, 1 October, pp. 14-19, alıntılan: Jacques Richardson, Games that nations play: will Turkey be part of Europe?, Q Emerald Group Publishing Limited, V. 7 NO. 3 2005, pp. 3-8.
- DEMİRTAŞ, Barış, Jön Türkler Bağlamında Osmanlı'da Batılılaşma Hareketleri. FKM, Türkiye-Fransa Bunları Biliyor muydunuz?, Fransız Kültür Merkezi, Ankara.
- GÜLER, Yavuz, II. Dünya Harbi Sonrası Türk-Amerikan İlişkileri 1945-1950, G.Ü.K.E.F. Cilt 5, Sayı 2, Kırşehir, 2004.
- ŞAHİN, Muhammet, Osmanlı Yöneticilerinde Zihniyet Değişimi ve Batılılaşmanın Başlangıcı GÜEFDergisi, Sayı 3, Ankara, 2006.

Tezler ve İnternet Kaynakları

- Atatürk Sonrası Türkiye Dış Politika (1938-1995),
<www.ait.hacettepe.edu.tr/egitim>, (16.11.2008).
- OBAAM, <<http://www.obarsiv.com>>, (19.11.2008).
- PENEZ, Ahmet, AB Sürecinde Türkiye Fransa İlişkileri, Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi D.E.Ü.A.İ.T.E., İzmir, 2006.
- TOSUN, Ramazan, Ermeni Meselesinin Ortaya Çıkışı ve Mahiyeti, <www.turkiyat.selcuk.edu.tr/pdfdergi>, (25.11.2008).
- TÜRKDOĞAN, Berna, Türk-Ermeni İlişkileri (Tehcirden Günümüze), Yayımlanmamış Doktora Tezi, A.Ü.S.B.E, Ankara, 2006.